

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

28. számú művészet- és művelődés-
történeti tudományok besorolású
doktori iskola

Kosóczki Tamás

**Magyar orgonatervező-szakértők
diszpozíciói a XX. század
első felében**

című DLA doktori értekezésének tézisei

Témavezető: Solymosi Ferenc

Budapest
2009

I. A kutatás előzményei

Az orgonatervezők tevékenysége iránti érdeklődésem kezdete még egyetemi tanulmányaim előtti időszakra datálható. Meghatározó élmény volt számomra, amikor 1998 nyarán a Baja-Belvárosi Plébánia irattárában kutattam szülővárosom főtemploma orgonájának történetét. Ekkor a terveken kívül a kezembe került Schmidthauer Lajos 1935. január 2-án kelt levele, melyben meggyőzi dr. Gonczlik Kálmán apátplébánost, hogy olyan orgonát építtessen, amely komoly művészi céloknak is megfelel. E levél adta meg az első indíttatást arra, hogy különös figyelemmel forduljak azon orgonák felé, amelyek szakértők közreműködésével készültek.

Idővel nyilvánvalóvá vált számomra, hogy az orgonatervező-szakértő tevékenység valódi mibenléte – bár napjainkban is létezik –, nemcsak a kántorok vagy orgonisták, hanem gyakran az orgonaművészek előtt is rejtett fogalom. Ahhoz, hogy valaki összeállítson egy részletes orgonatervet – amely nemcsak egy diszpozíciót tartalmaz –, nagyon sokrétű tudásra van szükség, hiszen teljes mértékben meghatározza a hangszer hangját és technikai adottságait a sípsorok megfelelő méretezése, a mixtúrák repetálási pontjainak megválasztása, a sípok intonálásához helyes szempontrendszer összeállítása, a megfelelő sípanyagok és szélnyomások pontos megadása, a traktúra meghatározása, a játszóasztal berendezésének kényelmes kialakítása, valamint a játéktechnikai segítők megfelelő kiválasztása és elhelyezése. A legfontosabb talán az, hogy ezeket az adatokat az orgonatervező helyesen tudja megadni, saját, valós elképzelésének megfelelően.

Azzal a céllal választottam ezt a kutatási területet, hogy betekintést nyerhessek a XX. század első felében lezajlott lényeges orgonatervezési, orgonaépítési folyamatokba, valamint hogy felhívjam a figyelmet ennek a korszaknak a jelentőségére.

II. Források

A XIX. század végén és a XX. század első felében igen népszerűek voltak Magyarországon a különféle zenei és egyházzenei folyóiratok, amelyek egy-egy cikksorozatban megírták az általuk elgondolt orgonaépítészeti elveket. Ezekre időnként válaszok is megjelentek, több alkalommal keményen támadva a „másik oldalon” érvelő kollegát. Rendszeressé vált, hogy ezekben a periodikákban hírt adjanak az újonnan elkészült orgonákról, különösen azokról, amelyeknek építésében vagy átvételében szakértő is közreműködött. Ők, ugyanis szívügyüknek tekintették az általuk tervezett orgonák ismertetését, így többségük rövidebb-hosszabb írásokat publikált, amelyek részben vagy egészben témánkhoz kapcsolódnak. Ez a korszak az 1950-es évek elejéig tartott, utána a szocializmus évei alatt csak hosszú szünet után, és akkor is csak elszórtan találkozhatunk orgonás híradásokkal, főleg hangversenytermi orgonák kapcsán.

A témához kapcsolódó fennmaradt írásos anyagok mennyisége korlátozott volt, hiszen a Rieger orgonagyár irattára megsemmisült a rákosfalvi üzem 1944-es bombázásakor.¹ Pécselt a Baranya Megyei Levéltár őrzi az Angster orgonagyár iratainak egy részét, de távolról sem áll rendelkezésre a teljes anyag. Az itteni kutatást nehezítette, hogy a téma szempontjából különösen is érdekes szakértői tervezetek és levelek nemcsak felettébb hiányosak, de a katalogizálásuk is még várat magára. Csak a szerződések kereshetők sorszám szerint, bár sajnos ezek tanulmányozása közben is számos hiányossággal kellett szembesülnöm. Több dátum nélküli tervezettel és irattal is találkoztam, ezekre való hivatkozásnál csak a levéltári anyagot jelölöm meg.

Az orgonatervező-szakértők személyes hagyatékának teljes áttanulmányozására szintén nem nyílt lehetőségem, hiszen ezeknek is csak elenyésző része került be valamelyik

---

¹ Magyar Egyházzene VIII./1./120.

levéltárba. További kutatásom orgonaművész kollegáim tulajdonában fellelhető hagyatékrészletekre koncentrált, amelyek egyrészt maguktól az orgonatervezőktől származtak – Árokháty Bélától, Geyer Józseftől és Zalánfy Aladártól –, másrészt olyan orgonabarátoktól, akik jó kapcsolatot ápoltak velük, így Hamvas Sebestyén és Karcsay Rezső gyűjteményeiből származó dokumentumokat is fel tudtam használni. Ezen kívül többekkel – Angster Józseffel, Csörgey Miklóssal, Rohonczy Máriával és Sággy Miklóssal – tudtam személyes beszélgetést folytatni, akik ezeket a szakértőket személyesen is ismerték, esetleg hallották őket orgonálni, illetve együttműködtek velük.

A magyarországi orgonatervezők, orgonaszakértők működéséről átfogó publikáció még nem jelent meg. Munkám során Solymosi Ferenc három jegyzékére tudtam támaszkodni, amelyek a kor két legjelentősebb orgonagyára, a pécsi székhelyű Angster József és Fia Orgona- és Harmóniumgyár, valamint a Budapesten működő Rieger Ottó Királyi Udvari Orgonagyár által készített hangszerek tulajdonságait adja meg. Ez a három alapvető jegyzék a következő:

- Solymosi Ferenc: Az Angster-orgonák jegyzéke.²
- Solymosi Ferenc: A Rieger-orgonagyár és opuszjegyzéke I.³
- Solymosi Ferenc: A Rieger-orgonagyár és opuszjegyzéke II.⁴

Ezen kívül egy-egy szakértő életútjáról megjelent néhány megemlékezés, de többségük nem tudományos céllal készült. Talán ez az oka annak, hogy írásaikban orgonatervező munkásságukról általában csak egy-egy mondattal szólnak. A fentiekén túl két fontos publikáció jelent meg e témában: dr. Fekete Károly: Orgonáink szerepének újragondolója címmel írt

---

² Magyar Egyházzene IV./3./340-373.

³ Magyar Egyházzene VIII./1./126-140.

⁴ Kézirat.

cikke,⁵ mely a szerző levéltári kutatásaira támaszkodva igyekszik bemutatni Árokháty Béla orgonatervezéssel kapcsolatos tevékenységét; valamint dr. Enyedi Pál: Az elzászi orgonareform eszméi Geyer József munkásságában⁶ címmel közölt írásában Geyer első megjelent könyvéről publikál egy kiváló recenziót.

III. Módszer

Az értekezés többéves kutatómunka eredményét tartalmazza. Munkám során javarészt olyan anyagokat dolgoztam fel, melyeknek számottevő része a szakirodalomban egyelőre járatlan területnek számít.

Az első fejezet rövid áttekintéssel indul a XIX. század végi magyarországi zenei és „orgona” állapotokról. Ezt követi az orgonaszakértő tevékenység bizonyítható kezdetének, az orgonaátvevő feladatkör kialakulásának bemutatása, majd az első jelentősebb orgonaátvételek körülményeinek leírása. A korszak kiemelkedő orgonaszakértőinek, illetve orgonaátvevőinek életútjával ismerkedhetünk meg a fejezet végén.

A második fejezet első része a XX. század első felének meghatározó két orgonaépítészeti irányzatát, az elzászi orgonareformot és orgonamozgalmat, a második pedig a magyarországi orgonatervező-szakértő tevékenység kialakulásának hátterét mutatja be.

A harmadik fejezet képezi a dolgozat gerincét. Ebben a XX. század első felében működő hat jelentős orgonaszakértő: Árokháty Béla, Geyer József, Schmidthauer Lajos, Sugár Viktor, Szokolczay-Riegler Ernő és Zalánfy Aladár tevékenységét mutatom be. Ehhez csatlakozik a következő fejezet, amely Árokháty Béla és Zalánfy Aladár közös munkásságát külön tárgyalja. A dolgozat fő részének

---

⁵ Zsoltár, 2003. összevont szám 17-33.

⁶ Magyar Egyházzene XI./2-3./301-314.

szerkezete alfejezetenként a következőképp épül fel: életük, tevékenységeik, fontosabb írásaik ismertetését, elkészült orgonáinak, illetve felkutatott orgonaterveiknek táblázatba foglalt listája követi. Ennek alapját Solymosi Ferenc három jegyzéke adja. Külön hivatkozást csak egyéb forrás jelzésére alkalmaztam. Orgonatervezői munkásságukat lehetőség szerint korszakokra osztással próbáltam behatárolni, valamint analizálni az egyes időszakok stílári dominanciáját, illetve ezek változásait. Ezt az orgonatervezői munkásság, illetve annak elmélyültségi szintjének ismertetése követi. Jelentős orgonaterveiket, diszpozícióik sajátosságait korszakonként elemeztem a regisztercsaládok megjelenési gyakorisága, helye és lábszámai (principálok, mixtúrák, aliquotok, fuvolák, vonósok, nyelvek) alapján. Az elemzés közben vagy annak végén kiemeltem az előforduló különlegességeket.

Az orgonák diszpozícióterveit három módon tárgyaltam: ahol lehetőség volt rá, ott csoportosítottam az egyes hangszereket korszakok szerint, például Zalánfy különböző stílust képviselő időszakaiban született diszpozíciók, illetve az orgonák mérete vagy egyéb tulajdonságai alapján; például: Szakolczay-Riegler Ernőnél kisebb vagy nagyobb méretű új hangszerek, valamint átépített orgonák. A harmadik alcsoportban, ahol hasonló közös jellemzőt nem sikerült egyértelműen felfedeznem, egyenként elemeztem a hangszerek fő tulajdonságait, például Schmidthauer Lajos esetében, akinek munkásságába nagyobb betekintést nyertem levelezéseinek tanulmányozása által. Mindegyik fejezet összegzéssel zárul.

A negyedik fejezetben a szakértők munkásságának összevetésére teszek kísérletet, bár részletekbe menő összehasonlító módszer alkalmazása itt szinte lehetetlen feladatnak tűnik. Árokháty Béla és Szakolczay-Riegler Ernő egész pályafutásuk során az orgonamozgalom elveit követték,

Zalánfy Aladár korai korszakában még az „alaphangúság”⁷ szerint diszponált, majd Árokháty Bélával együttműködve ő is az új irányzat képviselője lett. Geyer József korai terveiben az elzászi orgonareform felfogását követte, majd az orgonamozgalom irányzatának hatására egy sajátos stílust alakított ki, mely tulajdonképpen a két irányzat ötvözete. Schmidthauer Lajos és Sugár Viktor alapvetően a romantikus stílus képviselői voltak, bár mindkettőjük orgonáiban felfedezhető az orgonamozgalom hatása, főként az 1930-as évek második felét követően épült hangszereikben.

A dolgozathoz csatlakozik mellékletként egy diszpozíciótár, amelyben javarészt megtalálhatók az általam bemutatott tervezők hangképvázlatai, valamint néhány fotó is.

Természetesen ebben az időszakban nemcsak a feldolgozott szakértők foglalkoztak orgonatervezéssel, diszpozíciók összeállításával, hanem több más orgonista is. Amikor a kutatás során kikristályosodott, hogy a fent említettek tevékenysége a legkiemelkedőbb, akkor szűkítettem le hat főre a dolgozatban tárgyalt szakértők számát. Azonban a jelentős szakértők közül hiányzik a fiatalabb generáció egyik kiváló orgonaművésze, Szalay Lajos (1906-1968). Nem tűnt célszerűnek, hogy tervezői működésének első 15 évében (1950-ig) készült közel 30 orgonatervét elemezzem, és a hátralevő 18 év munkásságát, köztük a legnagyobb megvalósult orgonabővítési munkáját, az egeri székesegyház négymanuális, 100 regiszteres orgonatervét figyelmen kívül hagyjam. Szalay munkásságának ismertetése így egy későbbi tanulmány tárgya lehet.

A dolgozat során nem kívántam vitába szállni a korabeli nézetekkel, továbbá nem vizsgáltam a diplomák nagyságát, az akusztikai viszonyokat, valamint a manuálok hangterjedelmi kérdéseit sem, mivel egyes diszpozíciók esetében ezek az adatok nem is álltak rendelkezésre. Egy-két

---

⁷ „Grundtönigkeitei”

esetet leszámítva nem tűnt érdekesnek, hogy a traktúra típusáról bővebben szóljak, mivel a szakértőknek ebben az időszakban az esetek döntő többségében nem volt más lehetőségük, mint elfogadni, amit az orgonaépítő el tudott készíteni. Az orgonák alapvető adataihoz viszont hozzátartozik a traktúra-, illetve szelládafajták jelölése, ezért azokat az orgonák táblázataiban közöltem. A játéktechnikai segítőkről szintén csak azokon a pontokon írok, ahol valamiféle rendkívüli különlegességgel találkoztam. Mivel az orgonák leírásához ezek is hozzátartoznak, ezért ahol találtam adatot, ott közöltem ezeket is a diszpozíciótarban.

Az idézetekben számtalan apró pontatlanság, illetve régies írásmód található. Mivel a szöveg olvashatóságát zavarta volna az állandó [sic!] közbevetése, ezt mellőztem.

A dolgozat írása során nehézséget jelentett a korabeli sajtóban található számtalan ellentmondásos adat: hibás lábszámok, olykor adott orgona építésére vagy átalakítására közölt többféle diszpozíció, eltérő regiszterszámokkal.

IV. Eredmények

A téma újszerűségét mutatja, hogy erről az egyébként jelentős korszakról csekély mennyiségű irodalom áll rendelkezésre. Egyes orgonatervezők tevékenységének ilyen mélységű elemzése még nem jelent meg a magyar szakirodalomban. A dolgozat jelentőségét a korabeli újságcikkek, levéltári anyagok felkutatásán és közlésén túl a diszpozíciótar jelenti, melyben a hangszerek korabeli állapota került rögzítésre. Ezek legnagyobbbrészt ma már csak átépített formában lelhetők fel, még akkor is, ha nem pusztultak el a háborúban, vagy nem épült a helyükre másik orgona. Remélem, hogy értekezésem hozzájárul ahhoz, hogy ezt az időszakot a hazai orgonista társadalom jobban megismerje. Semmiképpen nem tartom dolgozatomat befejezettnek. Legfőbb szándékom az volt, hogy az érdeklődést felkeltsem, és munkám esetleges további kutatásokhoz szolgálhasson kiindulópontként.